

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.186>

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ УКРАЇНИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ПОРЯДОК ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

Медвідь Л.П.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри військового права
та правоохоронної діяльності
інституту стратегічних комунікацій
Національного університету оборони України
ORCID: 0000-0002-0035-9748
e-mail: lpm177@ukr.net*

Прокопчук П.А.,

*начальник штабу – заступник начальника
Південного територіального управління
Військової служби правопорядку, м. Одеса*

Медвідь Л.П., Прокопчук П.А. Аналіз міжнародних договорів та нормативно-правових актів України, що регулюють порядок поводження з військовополоненими.

Сучасний стан правового регулювання порядку поводження з військовополоненими в Україні потребує постійного вивчення та вдосконалення. Поводження з військовополоненими, а саме супроводження, конвоювання, охорона військовополонених, забезпечення їх прав, здійснюється центральними та місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, правоохоронними органами та громадськими об'єднаннями України, у тому числі окремо слід вирізнити Сили оборони України, як ключового суб'єкта на етапі від затримання військовополоненого до передачі його до таборів (дільниць) тримання військовополонених. Як зазначено у звітах моніторингової місії ООН в цілому до держави України не має претензій до умов утримання російських військовополонених в таборах у відповідності до міжнародних норм, проте наголошується, що випадки жорстокого поводження, зокрема інциденти на початкових етапах процесу взяття в полон. У зв'язку з цим українській стороні варто врахувати висновки моніторингової місії ООН та донести їх до особового складу Сил оборони та привести нормативно-правові акти України до норм міжнародного гуманітарного права.

У ході дослідження вивчено нормативно-правові акти, що визначають права військовополонених, обов'язки центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, утворених відповідно до законів України, правоохоронних органів та громадських об'єднань України, умови утримання військовополонених, а також механізми забезпечення їхньої охорони та безпеки.

Особливу увагу приділено аналізу відповідності національного законодавства міжнародним правовим стандартам, зокрема положенням Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року, яку Україна підписала 12.12.1949 року та Додаткового протоколу № 1 1977 року до неї.

Проведений аналіз нормативно-правових актів дозволяє стверджувати про важливість чіткого дотримання регламентування прав людини в умовах збройних конфліктів, акцентуючи на необхідності оновлення національної нормативної бази у сфері військового права, його постійного вдосконалення. В ході дослідження зроблено висновки щодо доцільності підвищення ефективності роботи державних органів України через впровадження сучасних стандартів управління, навчання персоналу та посилення контролю за виконанням нормативних вимог.

Ключові слова: військовополонені, міжнародне гуманітарне право, Сили оборони, військове право, повноваження суб'єктів.

Medvid L.P., Prokopchuk P.A. Analysis of international treaties and regulatory acts of Ukraine governing the treatment of prisoners of war.

The legal regulation of handling prisoners of war in Ukraine requires continuous study and improvement. Handling prisoners of war, including escorting, guarding, and ensuring their rights, is carried out by central and local executive authorities, other state bodies, local self-government bodies, military formations established under Ukrainian law, law enforcement agencies, and public associations. The Ukrainian Defense Forces should be highlighted as a key entity at the stage from capturing a prisoner of war to transferring them to camps (detention areas) for prisoners of war.

According to reports by the UN Monitoring Mission, Ukraine generally meets international standards regarding the conditions of detention for Russian prisoners of war in camps. However, instances of mistreatment, particularly during the initial stages of capture, have been noted. In this regard, Ukraine is encouraged to take the mission's conclusions into account, communicate them to the personnel of the Defense Forces, and align its regulatory framework with international humanitarian law.

The study examined legal acts defining the rights of prisoners of war, the responsibilities of central and local executive authorities, other state bodies, local self-government bodies, military formations established under Ukrainian law, law enforcement agencies, and public associations. It also analyzed the conditions of detention for prisoners of war and mechanisms to ensure their protection and security.

Special attention was given to the analysis of the compliance of national legislation with international legal standards, particularly the provisions of the Third Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War of August 12, 1949, which Ukraine signed on December 12, 1949, and Additional Protocol No 1 of 1977 to the convention.

The conducted analysis of legal acts confirms the importance of strictly adhering to the regulation of human rights in armed conflict situations, emphasizing the need to update and continuously improve the national legal framework in the field of military law. The study concludes that enhancing the effectiveness of Ukraine's state bodies requires implementing modern management standards, training personnel, and strengthening control over compliance with regulatory requirements.

Key words: prisoners of war, international humanitarian law, Defense Forces, military law, powers of subjects.

Постановка проблеми: У сучасному цивілізованому світі, в умовах, коли збройні конфлікти та воєнні дії залишаються невід'ємною частиною міжнародних відносин, питання захисту прав військовополонених набуває особливої значущості. Міжнародно-правовий статус цієї категорії осіб регулюється низкою нормативно-правових актів, серед яких ключове місце займають Женевські конвенції 1949 року [1] та Додаткові протоколи до них, ухвалені у 1977 році [2], а також нормами Римського Статуту Міжнародного кримінального суду [3]. В Україні, як державі демократичного світу існує необхідність приведення норм національного законодавства до норм нормативно-правових актів міжнародної спільноти, а також забезпечити виконання цих норм усіма інститутами виконавчої влади.

Метою цієї публікації є спроба проаналізувати відповідність нормативно-правових актів України, що регулюють порядок поводження з військовополоненими, міжнародним правовим стандартам, зокрема положенням Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року, яку Україна підписала 12.12.1949 року та Додаткового протоколу № 1 1977 року до неї.

Стан опрацювання проблематики. В українському науковому середовищі проведено невелику кількість досліджень, присвячених аналізу відповідності національних нормативно-правових актів України щодо дотримання прав військовополонених нормам міжнародного гуманітарного права. Зокрема, такі науковці як Грушко М.В., Філіппов С.О., Тараненко М.М, Жаровська І.М., аналізують імплементацію міжнародних норм у національне законодавство України та в цілому їх актуальність. Проте варто констатувати не достатню кількість наукових досліджень, які стосувалися б питань узагальнення та характеристики наукової розробки відповідності нормативно-правових актів України, що регулюють порядок поводження з військовополоненими міжнародним правовим стандартам та в цілому міжнародному гуманітарному праву.

Виклад основного матеріалу. Військовополоненими, у розумінні Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року, яку Україна підписала 12.12.1949 року, є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

- ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
- вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
- вони носять зброю відкрито;
- вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни [1].

Третя Женевська конвенція в цілому визначає:

- загальну мету і дух Конвенції;
- держави сторони-учасники та їх обов'язки щодо впровадження Конвенції;
- порядок забезпечення поваги до військовополонених без дискримінації;
- порядок охорони правового статусу військовополонених;
- загальних принципів захисту військовополонених;
- гарантій гуманного поводження;

правовий статус військовополонених, порядок їх утримання, розміщення, харчування, медичний догляд, використання праці, відносин з зовнішнім світом, дисципліну та судові заходи, порядок припинення статусу військовополонених,

обов'язки країн-учасниць щодо впровадження положень Конвенції, роль національних товариств Червоного Хреста та інших гуманітарних організацій [1].

Додатковим протоколом №1 до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року від 08.06.1977 року визначено додаткові вимоги щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, у т.ч. щодо військовополонених. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 був створений у відповідь на зміни у характері збройних конфліктів після Другої світової війни [2].

Міжнародним кримінальним судом, у відповідності до вимог Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, який держава Україна підписала 17.07.1998, а Верховна Рада України ратифікувала 21.08.2024 року Законом України від 21.08.2024 року № 3909-IX, встановлено відповідальність за порушення прав військовополонених передбачених Женевськими конвенціями та Додатковими протоколами до них [3].

Міжнародний кримінальний суд є постійно діючою установою та має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, як зазначено в Статуті, та доповнює національні системи кримінального правосуддя. Міжнародний кримінальний суд має міжнародну правосуб'єктність. Він також має таку правоздатність, яка може бути необхідною для здійснення ним своїх функцій та досягнення своїх цілей. Міжнародний кримінальний суд може здійснювати свої функції і повноваження, як це передбачено в цьому Статуті, на території будь-якої держави-учасниці та, за спеціальною угодою, на території будь-якої іншої держави. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до Статуту Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію стосовно скоєних воєнних злочинів, що стосуються військовополонених:

- грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції:

- примусення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави;

- умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд [3].

Однак в умовах динамічних змін форм ведення війни та збройних конфліктів, їх асиметризація та гібридизація, зумовлюють необхідність переосмислення та структуризації розуміння тих засад, на яких базуються окремі інститути МГП, зокрема інститут воєнного полону.

Україна імплементувала діючі норми міжнародного гуманітарного права в національне законодавство та продовжує цю роботу направлену на інтеграцію вимог міжнародного гуманітарного права в своє законодавство.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 в Україні, у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» запроваджено воєнний стан та введено особливі правила, спрямовані на забезпечення національної безпеки. Таким чином, державні органи та Сили оборони розпочинають свою діяльність направлену на реалізацію повноважень пов'язаних зі збором військовополонених, їх подальшого супроводження до таборів утримання, а також їх охорону, у тому числі під час перебування їх у лікувальних закладах.

В Україні поводження з військовополоненими регулюється низкою законів України, постанов Кабінету Міністрів України та наказів Міністерства оборони України, що забезпечують дотримання міжнародних стандартів гуманного поводження та порядку виконання завдань за призначенням органами управління та підрозділами Сил оборони. Вказані нормативно-правові акти спрямовані на виконання міжнародних стандартів. Вони визначають порядок поводження з військовополоненими, умови утримання, надання медичної допомоги, харчування, а саме:

стаття 28 Конституції України гарантує захист від катувань і негуманного поводження, що є основоположним для забезпечення прав військовополонених [4];

стаття 438 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за скоєні воєнні злочини, зокрема за жорстоке поводження з військовополоненими [5];

Закон України «Про Збройні Сили України» встановлює загальні принципи поводження з особами, які перебувають під владою українських військових підрозділів [6];

стаття 9 Закону України «Про оборону України» визначає, що Кабінет Міністрів у межах своїх повноважень, забезпечує порядок здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період відповідно до норм міжнародного права, встановлює порядок тримання військовополонених в особливий період відповідно до норм міжнародного права та визначає державне підприємство, на яке покладаються функції Національного інформаційного бюро відповідно до статті 122 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, для збирання та аналізу інформації про військовополонених, ведення централізованого обліку військовополонених, збирання та передачі особистих цінних речей військовополонених, обміну інформацією про військовополонених з органами державної влади, Міжнародним комітетом Червоного Хреста, а також Центральним агентством (у разі його створення) [8];

Законом України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», визначено функції, структуру, повноваження та обов'язки осіб Військової служби правопорядку у Збройних Силах України з питань охорони та супроводу військовополонених, контроль за їх утриманням відповідно до норм міжнародного права [7];

Постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 413 затверджено Порядок тримання військовополонених, який встановлює загальні вимоги щодо тримання військовополонених відповідно до норм міжнародного права з моменту введення воєнного стану, який охоплює воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. [13];

Постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 р. № 721 затверджено порядок поводження з військовополоненими в особливий період, встановлюючи процедури їх утримання, охорони та забезпечення прав відповідно до міжнародних норм [9];

Постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 р. № 257 утворено Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, до складу якого включено представників центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, утворених відповідно до законів України, правоохоронних органів та громадських об'єднань України. У розрізі питання поводження з військовополоненими він створений для здійснення повноважень щодо забезпечення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебували у полоні держави-агресора, відповідно до Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 441, а також цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії [14];

у відповідності до вимог та з метою реалізації вимог Постанови № 721, наказом Міністерства оборони України та Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 08.01.2024 року № 15/12 затверджено порядок організації та здійснення супроводження та охорони військовополонених з місць де вони утримуються після взяття їх в полон, до таборів для тримання військовополонених або діляниць для тримання військовополонених. Цей наказ деталізує заходи щодо поводження з військовополоненими, зокрема порядок їх утримання, забезпечення медичної допомоги та дотримання прав людини [10];

наказами Міністерства оборони України:

від 27.04.2024 року № 262, визначено порядок проведення військово-лікарської експертизи, врегульовано діяльність військово-лікарських комісій, які можуть залучатися до оцінки стану здоров'я військовополонених та надання їм медичної допомоги [11];

від 23.03.2017 № 164, затверджено порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, та визначає порядок дотримання норм міжнародного гуманітарного права, включаючи поводження з військовополоненими, у діяльності Збройних Сил України [12];

Аналіз нормативно-правових актів України, які регулюють порядок поводження з військовополоненими, свідчить про наявність базового нормативно-правового забезпечення, що відповідає основним міжнародним стандартам. Україна є учасницею ключових міжнародних договорів, зокрема Женевських конвенцій 1949 року та Додаткового протоколу до них, які визначають права військовополонених та обов'язки держав у забезпеченні їхнього гуманного поводження.

Висновки. Національне законодавство, зокрема Конституція України, Кримінальний кодекс, Закони України «Про Збройні Сили України», нормативно-правові акти Кабінету Міністрів та Міністерства оборони України, що розглянуті у цій статті, містять положення, спрямовані на реалізацію міжнародних правових актів та направлені на захист прав військовополонених. Однак існує низка проблем, що потребують вирішення для забезпечення повної відповідності міжнародним стандартам в окремих відомствах, установах та організаціях, в цілому це:

фрагментарність нормативної бази – українське законодавство не має єдиного спеціального нормативного акту, який би комплексно регулював питання поводження з військовополоненими Силами оборони в цілому. Існуючі норми розпорошені між різними законами та підзаконними актами, окремі нормативно-правові акти опрацьовані у відомствах, діяльність яких не розповсюджується на інші, що ускладнює їх практичне застосування одночасно усіма складовими Сил оборони;

недостатня імплементація міжнародного права – попри ратифікацію міжнародних договорів, не всі їхні положення повною мірою інтегровані до національного законодавства. Зокрема, відсутні чіткі механізми реалізації вимог щодо забезпечення конкретних належних умов утримання військовополонених, моніторингу та розслідування порушень їхніх прав, надання гуманітарної допомоги за участі міжнародних організацій і т.ін.

низький рівень деталізації процедур – відсутні конкретний порядок і правила транспортування, охорони та звільнення військовополонених. Не врегульовано порядок взаємодії між військовими структурами та цивільними органами влади в цій сфері. Відсутні конкретні підрозділи та навчений особовий склад призначений для виконання норм міжнародного права з питань охорони та конвоювання військовополонених.

Обмеженість ресурсів і матеріально-технічного забезпечення – на практиці реалізація законодавства часто ускладнюється через недостатнє фінансування структур, відповідальних за утримання військовополонених, відсутні штатні підрозділи для забезпечення таких процедур.

Зазначена проблематика потребує додаткового вивчення та імплементації у наявну нормативно-правову базу України тих норм та процедур, які не увійшли, або не повною мірою увійшли до нормативно-правових норм України. Ці проблеми вказують на нагальну потребу створення єдиного нормативно-правового акту, розроблення детальних процедур і механізмів, а також підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення та спеціалізованої підготовки персоналу. Лише комплексний підхід до розв'язання цих питань дозволить забезпечити відповідність українського законодавства міжнародним стандартам у сфері поводження з військовополоненими

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Третя Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року: станом на 20.01.2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 20.01.2025 року).
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: станом на 08.12.2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 20.01.2025 року).
3. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду, підписаний 17.07.1998, ратифікований Верховною Радою України 21.08.2024 Законом України від 21.08.2024 року № 3909-IX, станом на 21.08.2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 20.01.2025 року).
4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30: станом на 02.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.01.2025 року).
5. Кримінальний кодекс України, 2001 року, *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26): станом на 05.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 20.01.2025 року).
6. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII: станом на 20.11.2024 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення 20.01.2025 року).

7. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.02 року № 3099-III: станом на 20.01.2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>, (дата звернення 20.01.25 року).
8. Про оборону України :Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932 XII, станом на 20.11.2024року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення 20.01.2025 року).
9. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 р. № 721: станом на 28.04.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.01.2025 року).
10. Про затвердження Порядку організації та здійснення супроводження та охорони військовополонених з місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх в полон, до таборів для тримання військовополонених або дільниць для тримання військовополонених: спільний наказ Міністерства оборони України та Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 08.01.2024 року № 15/12: станом на 08.01.2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0116-24#Text> (дата звернення 20.01.2025 року).
11. Про затвердження Змін до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 27.04.2024 № 262: станом на 08.01.2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0616-24#n4> (дата звернення 20.01.2025 року).
12. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 року № 164: станом на 06.05.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення 20.01.2025 року).
13. Порядок тримання військовополонених, який установлює загальні вимоги щодо тримання військовополонених відповідно до норм міжнародного права з моменту введення воєнного стану, який охоплює воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 413: станом на 26.03.2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#n23> (дата звернення 20.01.2025 року).
14. Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 р. № 257: станом на 08.11.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.01.2025 року).